

МЕДИТЕРАНСКА ОРИЈЕНТАЦИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
(Светлана Шеатовић. *У залеђу средоземља: Медитеран у модерној српској књижевности*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2019)

Маја Медан Орсић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Република Србија

**THE MEDITERRANEAN ORIENTATION OF SERBIAN
LITERATURE**

(Svetlana Seatović. 2019. *In the hinterland of the Mediterranean: the Mediterranean in Modern Serbian Literature*. Belgrade: Institute for Literature and Art, 2019)

Maја Medan Orsić
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Republic of Serbia

Студијом *У залеђу средоземља: Медитеран у модерној српској књижевности* Светлана Шеатовић износи резултате десетогодишњег истраживања на тему значаја и улоге медитеранског простора и културе у контексту модерне српске књижевности. Пропитујући смисленост бродоловског разумевања Медитерана као мешавине култура и различитих традиција, Шеатовић тумачи модалитете у којима се може сагледати однос између човека и медитеранског простора у нашој модерној књижевности. Управо због тога, овде није реч само о анализирању природног или урбаног пејзажа Медитерана у делима Његоша, Јована Дучића, Милоша Црњанског, Иве Андрића, Станислава Винавера, Милана Дединца, Душана Матића, Сибe Миличића, Јована Христића, Ивана В. Лалића, Владана Деснице и других. Поред осветљавања тога какву улогу има Медитеран када су у

питању одређене литерарне и poetичке амбиције ових аутора, можда су још и важнија сложена културолошка, антрополошка, менталитетска, геосторијска, идентитетска питања на која се одговара у овој књизи, следећи интердисциплинарни приступ за који се залаже и Катерина Реста у *Геофилозофији Медитерана*.

Иако се истиче да српска култура никада није била превасходно медитеранска, геоантропоморфолошку слику српске културне географије ауторка заснива на сусретима и границама Медитерана, Балкана и Панонског басена. Како посредством аутора који по рођењу јесу били Медитеранци (Симо Матавуљ, Јован Дучић, Алекса Шантић, Владан Десница), тако и посредством оних који су из различитих разлога били усмерени ка мору, Јадран и Средоземље тумаче се као литерарно наслеђе, али и као „метапростор“ са значајним метафизичким одредницама. Без обзира што им нису посвећени појединачни радови, карактеристике и значења медитеранске оријентације прате се још од краја 18. века, када је Доситеј Обрадовић одлазио на своја путовања Средоземљем и Медитераном, преко Љубомира Ненадовића и *Писама из Италије*, па све до савремених слика медитеранске цивилизације.

Након уводног текста насловљеног „Чезња за морем у залеђу Средоземља“, први део књиге започиње поглављем „Његошева слика Италије и Латина“. Ауторка учачава да се медитеранска слика Италије код Његоша разликује – док је у *Горском вијенцу* Драшков доживљај Венеције посредован poetичким и националним разлозима, и прилагођен народним стереотипима о Латинима, Његош у писмима и песмама показује отвореност према латинској култури, описује лепоту природе, неба, медитеранског света, велича карактере људи, истичући чак у писму Владисављевићу сличност између Црне Горе и Напуља.

Као „наш први прави медитерански песник“ издваја се Јован Дучић у одељку „Јован Дучић на међи Херцеговине и мора“. Позивајући се на истраживања Катерине Ресте, Светлана Шеатовић на примеру Дучићевог медитеранизма објашњава антрополошке, али и верске и националне различитости које се везују за сусрет копна и мора, у овом случају динарског и медитеранског света, односно Дубровника и његовог залеђа на путу до Требиња. О концепцији Дучићевог медитеранизма закључује се на основу „Јадранских сонета“, „Дубровачке поеме“, путописа о Крфу, Риму, Атини, Авили, али и есеја о Иву Војновићу. Поред тога што свет сунца у Дучићевом књижевном делу носи са собом идеју о Медитерану „као раскрсници народа и култура“, Медитеран истовремено представља и „античко

исходиште као европоцентрично језгро“, а српска култура види се као баштиник управо тих извора.

У поглављу „Венеција – pro et contra између дивљења и презира“ анализира се песничка слика Венеције која се прати од наше усмене до савремене књижевности. Установљава се да је песничка слика Венеције уско повезана са представом жене, која варира од зле и опаке жене Венецијанке или Млечанке, носиоца уклете и демонске лепоте, „до религиозно-естетских представа о Богородици подстакнутих асоцијацијама на венецијански култ Мајке Божје“. Дакле, од „лепе веренице цара Душана или латинке девојке Максима Црнојевића“, преко „јединственог прототипа сакралне, а истовремено и земне жене, Богомајке“ код Лазе Костића, долази се до Лалићеве Венеције као „слике смрти, лепоте и пропасти која се јавља као облик више правде која се чини над Венецијом јер је починила освајачки и културолошки злочин над Византијом.“

Последњи текст у оквиру прве целине ове књиге („Море изгнанства и море спаса – културноисторијски контекст“) испитује семантичке оквире у којима се доживљавало море у првим деценијама 20. века. Упућујући на његову условљеност различитим историјским и културолошким факторима, Светлана Шеатовић објашњава како се доживљај мора у нашој модерној књижевности укључивао у посве контрадикторне наративе. С једне стране, мотив мора везивао се за идеју ослобођења јужних делова Србије и Косова, чиме би се допрло до Јадранског мора, а с друге стране, током Првог светског рата, та идеја се трансформише у „контроверзност мотива мора, које је било изгнаничко, страдалничко и спасоносно“. У овом распону тумаче се Пандуровићева песма „Сан народа“, Дисова збирка *Ми чекамо цара* (1913), Бојићева „Плава гробница“, као и искуства и поезија Душана Матића и Растка Петровића.

Друга целина књиге започиње прилозима о Милошу Црњанском („Итака и коментари – између панонског и медитеранског мора“) и Иви Андрићу („Андрић и Црњански – две слике Јадрана“), али се истовремено упућује и на низ других аутора који су, попут ове двојице, не само показивали специфичну везаност за медитерански свет, него су тај свет доживљавали као *другу, вишу цивилизацију* (Растко Петровић, Милан Дединац, Јела Спиридоновић Савић). У случају Црњанског, дистинкција Медитерана и панонског и фрушкогорског пејзажа анализира се у песми „Моја песма“, у поеми „Стражилово“, али и посредством доживљаја реке Арно у *Љубави у Тоскани*. Уочава се да је Црњански склон да призива најшири историјски и културолошки контекст Јадранског мора, подсећајући у

песми „Јадрану“ на „постојање наших словенских трагова, гусара и песама“. Ово Црњансково укрштање италијанске културе и књижевности и словенских народа, Светлана Шеатовић доводи у везу са термином *плуриверзума*, посредством којег је Катерина Реста одредила Медитеран. Такође, и у поеми „Србија“, Црњански ће у медитеранском Крфу послушквати дух предака и „напаћених ратника“, „чије сенке ће нарушити лепоту крфског пејзажа“, све док се у песми „Лето у Дубровнику године 1927“ после дуго лутања не оствари уздицање душе и „треперење разума од светлости звезда“.

За разлику од Црњанског, Андрић ће се у својим освртима на Медитеран више бавити проблемима менталитета. Већ у својим првим песамама објављеним после рата он ће писати о мору, али је оно у овом случају везано за Андрићев боравак у сплитској тамници. Касније ће у низу приповедака („Предвечерњи час“, „Два записа босанског писара Дражеслава“, „Тренутак у Топлој“, „Сусрет“, „Дубровачка вејавица“, „Робиња“ итд.) и есеја („Летећи над морем“, „Сан о граду“) изражавати своју „свест о два света, копна и мора“, о супротстављености динарско-планинске и приморско-медитеранске цивилизације.

У поглављу „Контроверзно сунце и море Дединчеве поезије“ Светлана Шеатовић маркира сва кључна значења и симболику сунца и мора који се појављују од Дединчеве најраније поезије, а изграђени су од „авангардних визија, снова и даљина, поетичких, космичких и пантеистичких драма стварања света и од биографског лика овог песника коме су сунце и морски ваздух били залог трајању“. Ауторка закључује да се сунце у Дединчевој поезији појављује у распону „од терапевтског до визионарског“, од оног које је „извор живота“ и које је „пут на коме ће се открити жар-птица љубави“, па све до „опорог, горког, па чак и Црног сунца меланхолије и депресије“.

О медитеранском окружењу које се препознаје као место хармоније, ауторка пише и поводом поезије Сибе Миличића. У тексту „Дис(хармонија) природе и човека у поезији Сибе Миличића – авангардни и медитерански круг“, наводи се да је Миличић завичајни медитерански простор видео као онај у којем „човек мора да живи у складу с бурама и маестралима, са zenитом и заласком сунца, под сенком бора и уз мирис морских хриди“. У таквом амбијенту Миличић „тражи космополитску слику света која се прожима са савременим авангардним тенденцијама“, с немачким предекспресионизмом и италијанским футуризмом с којима је био упознат.

Као важан аспект у истраживању семантике медитеранске оријентације у нашој модерној књижевности Светлана Шеатовић истиче онај у којем се у медитеранском амбијенту трага за „прекинутом нити византијског наслеђа“, односно за „другом традицијом“ о којој пишу Иван В. Лалић и Јован Христић. У одељку „Византија и медитеранске теме у есејима Станислава Винавера и Јована Христића“, поред тога што се анализира Христићев став да се у Византији може видети могућност за „ново формирање напуклог идентитета“, објашњава се и природа Винаверове „мукле и звучне“ Византије. Винавер Византију доживљава као „део сопствене мистике“, „као облик мистичког надахнућа и језичку ризницу изражајних могућности“. Шеатовић запажа да Винавер баш у Венецији види „највећу апотеозу византијске културе“, истинске Византије „која није опстала ни у Цариграду, ни у Рашкој и Малој Азији“, док се код Христића сусрећемо и са сликом социјалног налицја медитеранских градова, њихове туге, али и лепоте и истине.

У последњем тексту у оквиру друге целине књиге, „Песници светлости и мора“, ауторка се бави доживљајем мора и соларним светом код Душана Матића, Јована Христића и Ивана В. Лалића. Матић је први доживљај мора стекао након албанске голготе, али је у његову семантику касније укључено и море Марсеја и Нице, као море европског образовања. За разлику од Дучића, Црњанског и Растка, Матићево море појављује се као „лична драма, двојство лепоте и опакости“, што се најбоље може видети у песми „Море“. Ауторка уочава и блискост Матића са ставовима Пола Валерија „који идеју о фантастичном и насилном, самовољном карактеру мора налази код Старих, мислећи притом на античку културу и доводећи је у везу с оним што се приписује женама.“ Страхотност и амбивалентност мора анализира се и код Лалића, док се Христић у есеју „Човек Средоземља“ или у песми *Mezzogiorno* бави „мистиком поднева“ и снагом истине „које се откривају у блиставобелом бићу Парменидовом“.

Овим темама Светлана Шеатовић ће се бавити и у трећем одељку студије *У залеђу Средоземља*, у радовима „Мистика Христићевог поднева“ и „Лалићево епифанијско подне у контексту српске књижевности 20. века“. Мистика Христићевог поднева одређена је светлошћу, „чистим сазнањем“, истином, љубављу, „срећним медитеранским спојем тела и смисла, чисте лепоте и чулности“. Упућујући и на филозофску основу Христићевог поднева, на Парменида, Еурипида, Зенона, Лукреција, на *Предплатонску еротологију* Анице Савић Ребац, ауторка истиче Христићев став да

само на Медитерану „модерни песници имају прилику да обнове своју везу са конкретним, које се губи пред симболима и апстракцијама модерног начина размишљања“. С друге стране, Лалићева „феноменологија поднева“ подразумева „тренутке сазнања и спознања који су најдубље повезани са мотивима смрти“, и она се може пратити у распону од „идеалног, епифанијског“, до „поднева пораза“, што се показује на песмама „Стеријино подне“, „Последња четврт“, „Плава гробница“, „Никад самљи“, „Равнодневица“, „Октаве о лету“.

У оквиру треће целине, у контексту испитивања значаја и функције светлости Медитерана и соларне митологије, анализују се и приповетке Иве Андрића („Самоћа у соларним приповеткама Иве Андрића“). Док у „Летовању на југу“ „светлост, море и самоћа“ одводе професора Норгеса у „фантазмагоричну авантуру подстакнуту и интелектуалним преокупацијама“, Шеатовић на примерима приповедака „Жена на камену“ и „Јелена, жена које нема“ показује како се сунце и светлост уписују у простор женског принципа. У првом случају, сунце, море, камен и самоћа омогућавају превазилажење мучног сазнања о пропадљивости тела и коначно смиривање у сопственом бићу, док се у приповеци „Јелена, жена које нема“ жена повезује са соларним, светлосним принципом, који је у стању да „самоћу чини племенитом“.

Два поглавља посвећена су медитеранизму Владана Деснице: „Далматински медитеранизам Владана Деснице – сплитски период“ и „Десница, Сплит, Кроче“. За сплитски период у којем се, како тврди ауторка, формира Десничин далматински медитеранизам, карактеристично је његово уређивање часописа *Магазин Сјеверне Далмације*, објављивања различитих есеја и песничких текстова, али и рад на роману *Прољеће Ивана Галеба*. У најранијој Десничиној сплитској фази ауторка препознаје његову сродност са Полом Валеријем, Марселом Прустом, Албером Камујем, али и са филозофима предсократовцима, Зеноном и Парменидом, и то нарочито када су у питању одређени епифанијски доживљаји. Увиђа се да је на Десничин медитеранизам посебан утицај имала италијанска књижевност, преводи Леопардија и Крочеа, „Крочеова естетика интуитивног, субјективног које нам долази из живота у родном простору“. У том смислу помиње се и Ђанбатиста Вико до којег је Десница дошао преко Крочевих есеја, али истиче се и значај његовог пријатељства с Владимиром Рисмондом.

Последња целина књиге састоји се од два прилога „Књижевност и култура медитерана у српској књижевности 20. и 21. века“ и „Неовизантијске слике у модерној српској поезији – илузија

или свест о идентитету“. Поред тога што се у првом раду на синтетички начин закључује о значају медитеранске оријентације у модерној српској књижевности, представљају се и два погледа на Андалузију: један Милоша Црњанског који путује као туриста између два рата, а други Гордане Ђирјанић, која расправља о „ефектима нове европеизације овог региона“. У другом тексту који се бави неовизантијским сликама у модерној поезији, реконструише се читава поетичка линија која започиње са Лазом Костићем, преко Јована Дучића, Милутина Бојића, Винавера у путописима, Лалића у циклусу песама „О делима љубави или Византија“, Васка Попе, Јована Христића, Миодрага Павловића, до Љубомира Симовића, Матије Бећковића и других. У прози, свест о Византији препознаје се код Милорада Павића и Радослава Петковића, а као значајан догађај који је седамдесетих година утисао на окретање ка византијској култури и средњовековној књижевности, ауторка наводи објављивање *Србљака*.

Књига *У залеђу Средоземља* на исцрпан и интерпретативно убедљив начин реконструише статус Медитерана у модерној српској књижевности. Светлана Шеатовић овде не само да показује начине на које се моделује медитеранска култура за потребе одређених естетских и поетичких преокупација наших песника и писаца, него се медитерански свет види и као место укрштања античке, византијске и модерне цивилизације, и као такав одређује се као (мета)простор са којег је потребно поново поставити и важна идентитетска питања.